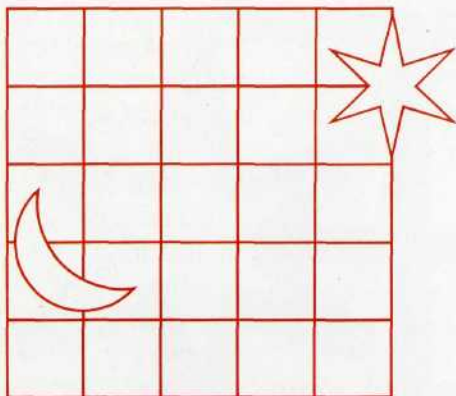

HRVATSKI NARODNI PREPOROD

1790
1848

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb,
Trg maršala Tita 10
17. 12. 1985–17. 3. 1986.

Izdavači:
Povijesni muzej Hrvatske,
Muzej za umjetnost i obrt,
Muzej grada Zagreba

Za izdavače:
Boris Prister,
Vladimir Maleković,
Zdenko Kuzmić

Autori tekstova:
Božidar Gagro, Vladimir Maleković, Jele-
na Borošak-Marijanović, Nikša Stančić,
Josip Bratulić, Nikola Batušić, Zdravko
Blažeković, Nada Premerl, Ria Durbešić,
Biserka Belicza, Marijana Schneider, Ne-
la Tarbuk, Stanko Staničić

Autori fotografije:
Josip Vranić, Marijan Kumpar

Dizajn kataloga:
Borislav Ljubičić

Tisak: ČGP Delo

Naklada: 5000 primjeraka

Kada su prije dvije godine Povijesni muzej Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt i Muzej grada Zagreba ujedinili svoje stručne snage oko projekta **Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta**, učinjeno je to u punoj svijesti da je takav zadatak nemoguće ostvariti u okvirima samo jedne institucije. Radi se naime u ovom slučaju o izložbenoj zamisli koja, u našim prilikama, predstavlja novinu jer pokušava jedno doba predstaviti u njegovoj kompleksnosti, prije svega u manifestacijama njegove duhovne i materijalne kulture. Projekt je, dakle, već u nacrtu podrazumijevao slojevitost koju je trebalo artikulirati vizualno medijem izložbe. Prvo su povjesničari, arhivisti, filolozi, teatrolozi, povjesničari umjetnosti i muzikolozi elaborirali najvažnije pojave i sadržaje Hrvatskog narodnog preporoda. Znanstvena obrada materijala potpomogla je izdvajanje temeljnih ideja koje su konceptori izložbe ekstrapolirali u njene bitne sadržaje. Muzealcima, i drugim sudjelujućim čimbenicima projekta, bio je zatim postavljen zadatak da jezikom **izložbe** predstavite svu složenost teme Hrvatskog narodnog preporoda. Koristim se ovom prilikom da upozorim na neke njene najsposobnije segmente. Prvi puta u hrvatskoj povijesti u doba Ilirskog pokreta susrećemo se s fenomenom potpune politizacije društvenog života, s prvim narodnosnim pokretom; upravo je buđenje narodne svijesti bilo kohezijska supstancija koja je objedinila različite socijalne slojeve u hrvatskom etničkom prostoru. Rodoljublje nije bilo samo ideja nego i poduzeta akcija, i zadatak je bio na izložbi da dokumentira što se postiglo u kulturnom, gospodarskom i društvenom razvitku u promatranom razdoblju.

U naše vrijeme, koje se pita o svemu i sumnja u nedokazane mitove, bilo je nužno svjedočiti o Hrvatskom narodnom preporodu,

odnosno Ilirskom pokretu, jezikom činjenica. Zato su postavljajući izložbe i uveli u vidokrug gledalaca više od dvije tisuće eksponata. Oni svjedoče o nastanku i razvoju ideje moderne hrvatske nacije (koja je tada, kao i danas bila protivstavljena romantičnom prizivanju modela hrvatske srednjovjekovne države), dakle o bitki za novo shvaćanje suvereniteta nacije; o procesu socijalne integracije koja se dogodila oko projekta nacije zasnovane na jedinstvenom jeziku; o nacrtu ravnopravne zajednice južnoslavenskih naroda utemeljenom na »ilirskom« kulturnom i političkom identitetu; i o mnogim drugim stvarima, naravno. S muzeološkog gledišta nije bilo dvojbe da se takav složeni sadržaj može na izložbi prikazati samo multimedijalno.

Toj multimedijalnoj projekciji **Hrvatske u doba Ilirskog pokreta** prethodila su, kako je već naznačeno, interdisciplinarna istraživanja velikog broja (96) znanstvenih i stručnih radnika koji su nailazili u svom radu na susretljivost zama-
lo stotinu muzeja, arhiva, biblioteka i naučnih ustanova iz Hrvatske, Slovenije i Srbije, te Austrije i Mađarske. U ime Povijesnog muzeja Hrvatske, Muzeja za umjetnost i obrt i Muzeja grada Zagreba zahvaljujem svima koji su pridonijeli znanstvenoj i stručnoj razini ove izložbe, kao i posudiocima eksponata. Posebno bih htio istaknuti doprinos dra Nikše Stančića i Jelene Borošak-Marijanović na izradi koncepcije izložbe, te Vlaste Brajković, Marine Bregovac-Pisk i Ele Jurdana, kustosa Povijesnog muzeja Hrvatske, koje su zajedno s Jelenom Borošak-Marijanović ponijele najveći teret organiziranja suradnje sa stručnjacima i ustanovama angažiranim na ovom projektu.

Vladimir MALEKOVIĆ
direktor Muzeja za umjetnost
i obrt u Zagrebu

Nagovještaj boljih vremena u izložbenoj djelatnosti u Hrvatskoj u nepune tri godine dobio je uvjerljivu potvrdu u nizu velikih izložbi. Iako je pozitivna promjena najviše plod nastojanja zagrebačkih stručnih krugova i ustanova, vrijedne akcije uspješno su ostvarene i u drugim središtima – u Puli, Splitu, Varaždinu i Osijeku. No vjerujemo da je to tek početak sistematske izložbene obrade i revalorizacije našeg kulturnog nasljeđa i rezultat tek djelimičnog korištenja velikih mogućnosti koje imamo. Kroz suradnju na jugoslavenskom i međunarodnom planu te se mogućnosti mogu još proširiti i obogatiti.

Sama činjenica da su se tri ustanove, Povijesni muzej Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt i Muzej grada Zagreba, udružile na zajedničkom projektu **Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta** ukazuje na barem dvije važne stvari: da se krupne zamisli mogu ostvariti najbolje kada se slože i objedine stručne snage, te da se kompleksne izložbe koje tematiziraju čitavo jedno vremensko razdoblje ili razvojni period jedino mogu potpunije obuhvatiti interdisciplinarnom metodom i prikazivanjem više slojeva, ako ne i svih, u kojima se zrcali slika vremena i utvrđuje struktura perioda.

Ilirski pokret, odnosno hrvatski narodni preporod, do sada se pretežno istraživao, tumačio i popularizirao sa stajališta najznačajnijih i presudnih njegovih tekovina: jezičkih, književnih i političkih. A zato su bile dovoljne studije, knjige i savjetovanja.

HRVATSKI NARODNI PREPOROD

1790
1848

Uz posljednje veliko znanstveno savjetovanje koje je održano koncem ožujka 1966. g. u Zagrebu, u povodu 130-godišnjice hrvatskog narodnog preporoda, priređena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci izložba dokumenta koji se odnose na ilirski pokret. U šesnaest vitrina bili su raspoređeni rukopisi, periodika, knjige i dokumenti, razvrstani kronološkim redom. Po zamisli, po ambiciji, po izboru i načinu predstavljanja građe, bila je to više arhivska izložba nego živ i poduzetan izložbeni prikaz pokreta njegova vremena.

Istine radi valja napomenuti da je spomenuto savjetovanje, na kome je uvodnu riječ dao Miroslav Krleža, proširilo tradicionalni jezičko-književno-politički okvir teme, baveći se, između ostalog i stanjem društvenih i prirodnih nauka u vrijeme preporoda, ekonomskim prilikama, pa čak, nimalo bez razloga, stanjem saobraćaja u to vrijeme u Hrvatskoj.

U nas ne postoji neko potpunije iskustvo u priređivanju izložbi koje obuhvaćaju presjeke određenog vremena. Zbog toga je zadatak koji stoji pred organizatorima sadašnje izložbe složen, odgovoran i po mnogo čemu pionirski. Ali, nadamo se, da su oni dobro proučili dosadašnje primjere takvih izložbi koje su posvećene pojedinom dobu, pojedinom historijskom vremenu, što su posljednjih godina uspješno priređivane u svijetu.

Pokazati Hrvatsku u vrijeme ilirskog pokreta na ovakav način, znači više negoli prikazati samo ideju preporodne Hrvatske; znači prikazati i tu ideju u slijedu misli, činjenica, akcija i pojava koje vode do njene apstrakcije i do njenog ponovnog dijalektičkog pretvaranja u materijalnu snagu, a onda i stvarnost povijesnog zbivanja koja nosi boju života, ponekad trivijalnu šarolikost i šarm izgubljenog vremena.

Ovakvo tumačenje vremena i razdoblja ilirskog pokreta ne može i ne smije zamutiti osnovno historijsko značenje tog pokreta kao hrvatskog narodnog preporoda, kao pokreta u kome je utemeljena moderna hrvatska nacija. Upravo je na idejama toga pokreta, koji u suštini predstavlja oblik naše građanske kulturne revolucije, sadržano nekoliko uporišta hrvatske kulturne tradicije i političkih težnji najnaprednijih snaga koje su se borile za interese i slobodu hrvatskog naroda. Sadržana je vjera u pokretačku i temeljnu ulogu kulture u oblikovanju nacionalne samosvijesti, zatim otvorenost prema kulturnim razmjenama, povezivanjima i obogaćujućim posudbama te, najzad, misao o ravnopravnom udruživanju i zajedništvu, o bratstvu i jedinstvu jugoslovenskih naroda.

Sve i ako su te vrline i plemenite težnje bile u nesrazmjeru sa skromnim okvirima života jednog društva koje je tek stupalo na put vlastite modernizacije, ilirski će pokret ostati svijetao i velik trenutak u povijesti Hrvatske.

*Božidar GAGRO
predsjednik Republičkog komiteta
za prosvjetu, kulturu, fizičku i
tehničku kulturu
Socijalističke republike Hrvatske*

Izložba »Hrvatski narodni preporod 1790–1848.« priredena je s ciljem da se pomoću raznovrsne muzejske i dokumentarne građe predstavi javnosti cjelokupna kulturna baština hrvatskih zemalja iz prve polovice 19. stoljeća.

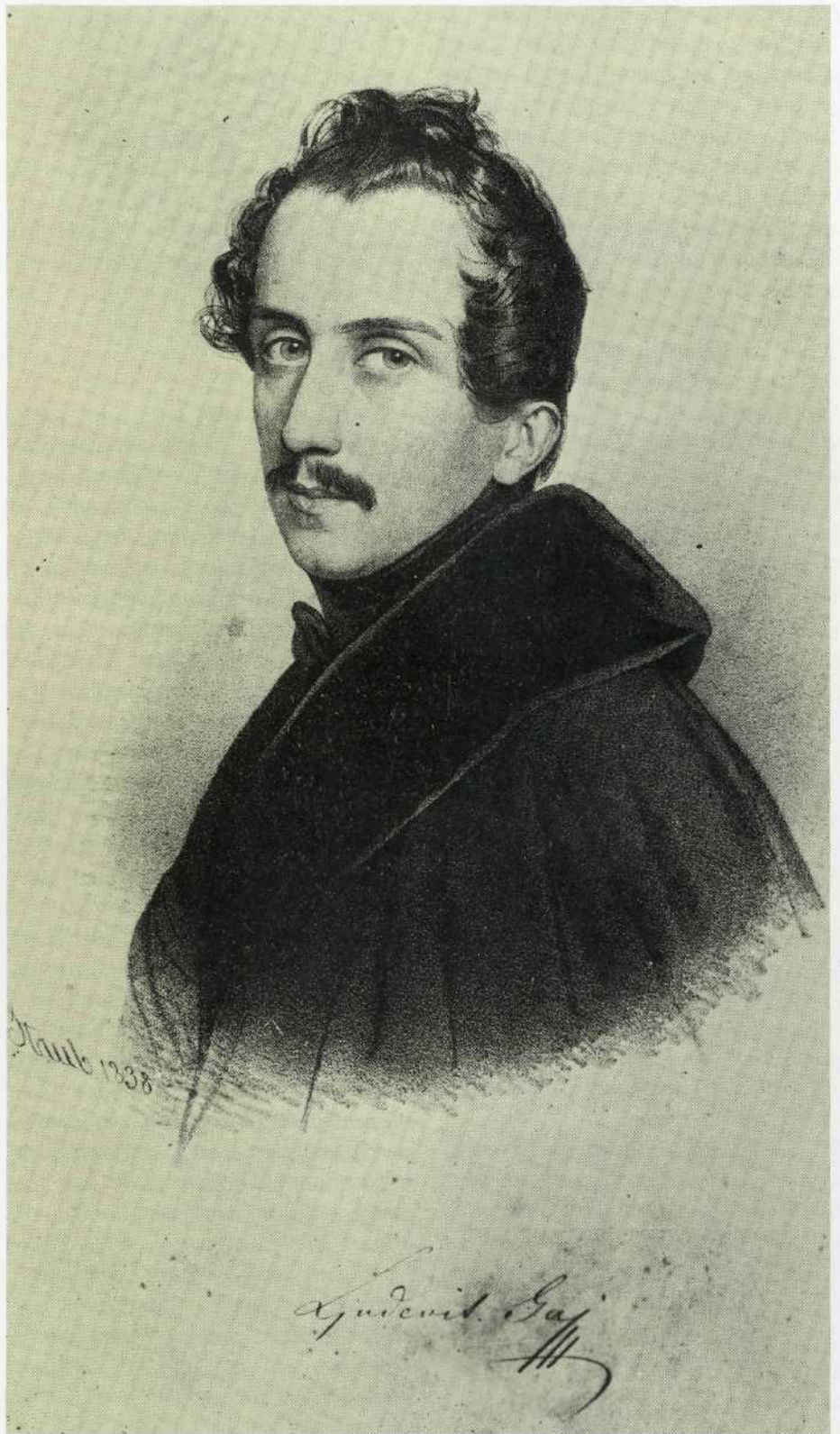
Muzejski predmeti, arhivska i bibliotečna građa ostaci su povijesne stvarnosti, odnosno tragovi su ljudske djelatnosti preko kojih spoznajemo društvene procese i pojave, ljudski život i stvaralaštvo.

Problematika ekonomskog, političkog, društvenog i kulturnog razvoja hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća koju izložba na muzeološki način prezentira podijeljena je u dvije tematske cjeline. U prvoj je prikazan privredni i društveni razvoj hrvatskih zemalja u prvoj polovici 19. stoljeća. Druga prikazuje najznačajnije događaje hrvatske političke povijesti, književnosti, likovne, kazališne i glazbene umjetnosti s posebnim naglaskom na zbivanjima poznatim kao »Ilirski pokret«.

Izložba započinje prikazom teritorija koji obuhvaćaju hrvatske zemlje krajem 18. i početkom 19. stoljeća na kojem pratimo u okviru postojećeg tradicionalnog feudalnog sustava osnovne značajke života i djelovanja plemićkog staleža kao i karakteristike života na selu. Slijedi prikaz rađanja građanskog društva na primjeru trgovačke djelatnosti koja je nastala u povoljnim uvjetima za izvoz žita i drva i tranzitnog prometa preko sjevernohrvatskog prostora. Istaknuto mjesto zauzima povijest Karlovca (obitelj Vranjican) koji je kao važno prometno čvorište na spoju vodenih i kopnenih putova, mjesto okupljanja velikog broja posjednika lađa za plovidbu na Savi i Kupi, imućnih i utjecajnih veletrgovaca i trgovaca, te grad Rijeka kao važan uvoznioizvozni emporij za promet sjeverne Hrvatske i Ugarske.

Obrtnička i manufakturna proizvodnja u gradovima sjeverne Hrvatske prikazana je uglavnom upotrebnim predmetima i predmetima umjetničkog obrta, a manjim dijelom dokumentarnom gradom. U gradovima tada prevladava obrtnička privreda organizirana u cehovskim okvirima temeljena na tradicionalnim konzervativnim načelima, s polaganim tehničkim napretkom (Varaždin, Zagreb, Karlovac). Naznačen je spori razvitak manufakturne proizvodnje (kamenina, staklo, tekstil), s izuzetkom svilarske proizvodnje naročito u Slavoniji.

U prikazu gradova najznačajnije mjesto pripada gradu Zagrebu koji kao pokrajinski grad Habzburške monarhije s izraženim utjecajima iz srednjoevropskih zemalja doživljava specifičan razvoj i poprima obilježje jedinstvenog grada koji oblikuje i obogaćuje stvaralaštvo i kulturu društva.

August Staub: Ljudevit Gaj

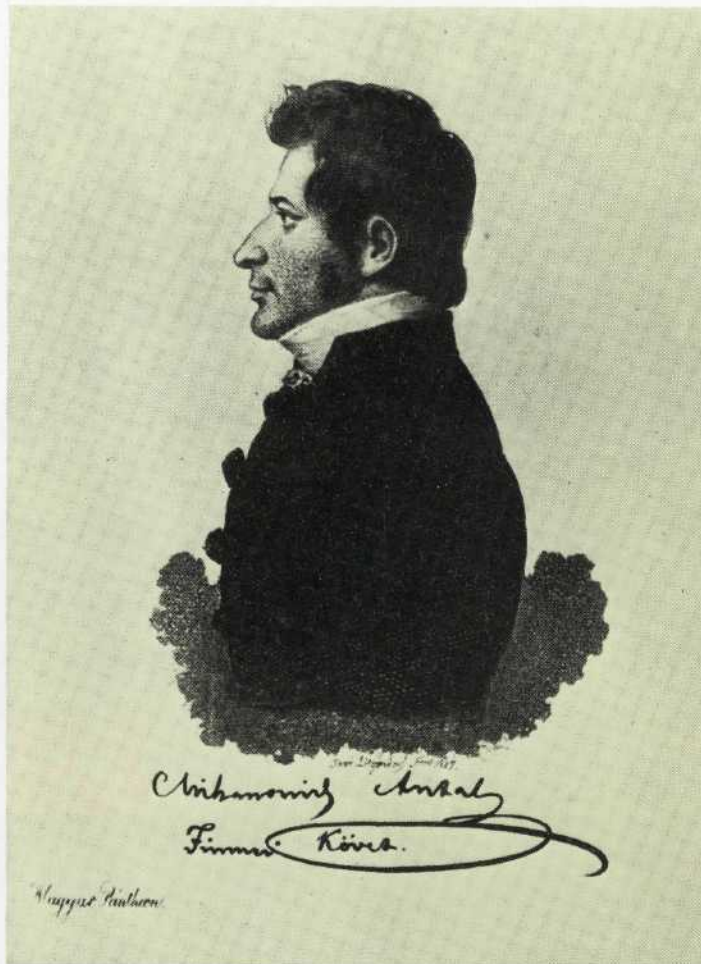
Manje tematske cjeline prikazuju svakodnevni društveni život, zbivanja u kazališnom i glazbenom životu, obrazovanje, zdravstvo i medicinu u prvoj polovici 19. stoljeća.

Druga tematska cjelina prikazuje najzna-

čajnije političke i kulturne događaje u razdoblju 1790–1848. uglavnom pomoću arhivske građe, rukopisnih ostavština i djela likovnih umjetnosti grupirane po problemima:

Politika Hrvatskog sabora i okretanje pre-

Ferdinand
Lütgendorf:
Antun
Mihanović

ma Ugarskoj 1790; Preteče preporoda; Političke promjene u napoleonsko doba, dezintegracija hrvatskih zemalja do 1822.; Obnova ustavnog života 1825.; mađarski pritisak i otpor hrvatskog plemstva; Programatski spisi od 1830. do 1832. i promjene do 1835. Pokretanje »Novina« i »Danice« 1835. uloga i značaj Ljudevita Gaja i njegovih suradnika – POČETAK HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA; Osnivanje političkih stranaka (politička diferencijacija) 1841. borba za prevlast u županijama i Saboru 1842–1843., zabrana ilirskog imena (1843–45); Hrvatski sabor–Ugarski sabor 1843; Županijski izbori – srpanjske žrtve 1845.; pripreme za Hrvatski sabor i odluke sabora 1845.; Ilirski pokret između konzervativne i liberalne orijentacije, veze sa strankom mađarskih konzervativnih magnata (1845–48), pokušaj izdvajanja stranke Napredovaca 1847.; Hrvatski sabor–Ugarski sabor 1847.; VRHUNAC ILIRSKOG POKRETA; Josipa Vančaš »angažirana žena« u Ilirskom pokretu; Revoluciona zblivanja 1848.; Preporodna kretanja u Dalmaciji; Odjeci preporoda u Istri, Vojna krajina u preporodnom razdoblju, Ilirizam i Južni Slaveni.

Jelena Borošak-Marijanović

HRVATSKI NARODNI PREPOROD

Hrvatski narodni preporod (Wiedergeburtbewegung) pripada u red pojava karakterističnih za proces oblikovanja nacija srednje, istočne i južne Evrope u 19. st., napose malih, nesamostalnih i neujedinjenih nacija. Ti su pokreti, pa i Hrvatski narodni preporod, nastajali istodobno s procesom prijelaza iz feudalizma u kapitalizam koji je u prvoj polovini 19. st. u srednjoj i istočnoj Evropi predvodilo plemstvo i visoko, prije svega trgovačko građanstvo. Ono je prijelaz u građansko društvo provodilo na načelima građanskog liberalizma.

Pripremna faza Hrvatskog narodnog preporoda započela je 1790. god. kada su utvrđeni okviri političkog položaja banske Hrvatske (Hrvatske i Slavonije) u Habsburškoj monarhiji, prije svega prema Ugarskoj, koji će potrajati sve do 1848. god. Od kraja 18. st. su se u otporu prema ekspanzionističkoj politici mađarskog plemstva počeli manifestirati elementi preporodnih kretanja, napose kroz problematiku oblikovanja standardnog jezika i nacionalne ideologije. Preporodni pokret je započeo 1835. god. i organizirano je djelovao u banskoj Hrvatskoj, dok su u drugim, politički odvojenim, gospodarski slabije

razvijenim i po socijalnoj strukturi različitim pokrajinama – u Vojnoj krajini, Dalmaciji i Istri u austrijskom dijelu Habsburške monarhije, te među Hrvatima u Bosni i Hercegovini pod turskom vlasti djelovale samo manje skupine njegovih pristaša. Hrvatski preporodni pokret poveden je pod imenom Ilirskog pokreta, pri čemu su ilirskim imenom obuhvaćeni svi Južni Slaveni. On je bio izraz potreba hrvatske nacionalne integracije kojoj su na putu stajali pokrajinski partikularizmi. Uz to je izražavao integracijske tokove koji su povezivali zemlje na magistralnom komunikacijskom pravcu od slovenskih preko sjevernih hrvatskih zemalja do južne Ugarske (Vojvodine) i Srbije. Zbog toga je ideologija hrvatskog preporodnog pokreta sadržavala izrazitu južnoslavensku komponentu, koju je kao ideološki element preuzela iz dijela hrvatske kulturne tradicije. Preporodni pokret okupio je plemstvo i imućnije građanstvo, te njihovu inteligenciju, a pokretačke poticaje davala mu je skupina mlade inteligencije različita socijalnog porijekla na čelu s Ljudevitom Gajem. Preporod je od 1835. god. izgrađivao vlastite organizacijske forme, te polagao temelje institucijama modernog društva (standardni jezik, kulturne i gospodarske ustanove). Izgradio je program političke samostalnosti hrvatskih zemalja u okviru ugarskog dijela Habsburške monarhije i ujedinjenja Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. God. 1841. došlo je do političkog rascjepa unutar vodećeg društvenog sloja. Od tada se u političkom životu sukobljavaju mađarska (mađaromanska) i ilirska Narodna stranka, pri čemu ilirska stranka dobiva sve izrazitiju prevagu. Na politička kretanja u banskoj Hrvatskoj 40-ih godina 19. st. bitno su utjecale promjene u odnosima između bečkog dvora i mađarskog plemstva. Hrvatsko plemstvo se protivilo reformnim zahtjevima mađarskog plemstva, ali je od početka 40-ih godina u Narodnoj stranci sazrijevao građansko-liberalni program, te je 1847. god. ona prihvatila mogućnost ukidanja kmetstva.

God. 1848. su u teškim uvjetima revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj monarhiji ostvareni brojni ciljevi iz programa Narodne stranke. Ban, vlada i sabor djelovali su samostalno, narodni jezik postao je službenim, ukinuti su staleški sustav i feudalni odnosi na selu, te je afirmiran stav o ujedinjenju hrvatskih zemalja i njihovu stupanju u federalnu zajednicu s ostalim južnoslavenskim zemljama Habsburške monarhije, Ujedinjenom Slovenijom i Vojvodinom srpskom.

Nikša Stančić

»Muževi ilirske dobe«

Dolazak grofa Alberta Nugenta u Zagreb 1842.

Nepoznati autor:
Stanko Vraz
(mat. br. 1232)

PRAVOPISNO-JEZIČNA PROBLEMATIKA I KNJIŽEVNA OSTVARENJA ILIRACA (1790–1847)

Slom reformi Josipa II koje su provodene zajedno s pojačanom germanizacijom u Ugarskoj i Hrvatskoj, a zatim odjeci francuske revolucije 1789. bili su poticaj s jedne strane nacionalom buđenju mađarske nacije, a s druge strane u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji težnjom za ujedinjenjem tih povijesnih pokrajina (kraljevstva) u jednu cjelinu. Na mađarski pritisak da se u Hrvatskoj u javne urede i škole uvede mađarski jezik staleški sabor Hrvatske pristao je jedino da se taj jezik uči u školama kao neobavezatni predmet. Tokom cijelog 19. st. sukob na liniji Mađari-Hrvati odvijat će se i na lingvističkom jezičnom području. Jezik već u pretpreporodno doba shvaćen je kao najvažniji konstitutivni elemenat nacije, te su jezični problemi dobili središnje mjesto ne samo u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, nego i među kulturnim radnicima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, među kojima je dolazilo i ranije do pokušaja ujed-

njačenja pravopisa (grafije latinskim slovima), no tek će Gaj u **Kratkoj osnovi hrvatsko-slavenskog pravopisanja – Kurzer Entwurf einer kroatischslavischen Orthographie**, 1830. predložiti organički pravopis, koji će uz neznatne preinake biti prihvaćen u tiskanim izdanjima nakon 1835. godine. Pravopisom je konačno ujedinjeno cjelokupno područje gdje žive Hrvati. Od mađarskog nametanja svoga jezika u hrvatske urede i škole koje traje od 1790. do revolucionarne 1848. i u Hrvatskoj se razvija svijest o potrebi uvođenja narodnog jezika u javni život, upravu, školstvo i Sabor. Latinski je jezik sve do 1847. bio diplomatski jezik u Hrvatskom saboru, uspješno sprečavajući da Mađari za tu funkciju ne uvedu svoj jezik. Gajevo izdavačkom politikom od 1835. počinju se stare težnje hrvatskih pisaca ostvarivati: da se stvori jedinstven jezik za sve Hrvate. Pod imenom **ilirski**, koji je Gaj samovoljno uveo za središnje eidicije, **Danicu** i **Novine**, željeli su ilirci objediniti sve južnoslavenske Slavene u političku, kulturnu i jezičnu konfederaciju.

Kako su vrlo rano i Srbi i Slovenci radije

ostali kod svojih etničkih i nacionalnih imena, ilirsko ime pokrilo je samo hrvatske krajeve, te se pod tim imenom konstituirala moderna Hrvatska. Pod ilirskim jezikom podrazumijevao se štokavski dijalekt, te su dotadašnji književni jezici, kajkavski i čakavski, ustuknili pred štokavskim književnim jezikom, na kome su – uostalom – izašla najznačajnija djela hrvatske književnosti do ilirizma. Ilirskim jezikom objedinjen je cjelokupni prostor na kome žive Hrvati. Kad je **ilirsko** ime bilo zabranjeno a ponovno uvedeno hrvatsko, proces ujedinjenja već je bio završen, a odlukom Sabora 1847. da se hrvatski jezik uzdigne na čast i vrijednost diplomatskog jezika završena je i diplomatska borba za hrvatski jezik.

Književna djelatnost u Hrvatskoj na početku 19. stoljeća sasvim je neznatna prema ranijim razdobljima: ni na kajkavskom ni na štokavskom ne javljaju se djela izrazite književne vrijednosti, a čakavski je već ranije prestao funkcionirati kao književni jezik. Tek je **Danica** potakla življi književni jezik, a na njenim stranicama okušali su se svi djelatnici ilirskog pokre-

DANICA

Horvatska, Slavonška y Dalmatinška.

Techaj I.

Dana 14. Szusheza 1835.

Br. 10.

Početak je večkrat data
Stvar velikoj sreći mala.
Velike i dične stvari
Stvar maljajna večkrat skvari.
Vitezović.

HORVATSKA DOMOVINA.

Lěpa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
Stare slave dēdovino,
Da bi vazda čestna bila!

Mila, kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina,
Mila, kuda si nam ravna,
Mila, kuda si planina!

Vedro nebo, vedro čelo,
Blaga persa, blage noći,
Toplo lěto, toplo dēlo,
Bistre vode, bistre oči:

Vele gore, veli ljudi,
Rujna lica, rujna vina,
Silni gromi, silni uđi; —
To je naša domovina!

Ženju serpi, mašu kose,
Dēd se žuri, snope broji,
Škriplju vozi, brašno nose,
Snaša preduć malo doji:

Pase marha, rog se čuje,
Oj, oj zvenči, oj, u tmine,
K ognju star i mlad šetuje; —
Evo t' naške domovine!

Luč iz mraka đalko sija,
Po veseloj livadići,
Pěsme glasno brěg odbija,
Ljubni poje k tamburici:

Kolo vode, živo kolo,
I na berdu, i v dolini,
Plešu mladji sve okolo; —
Mi smo, pobre, v domovini!

Magla, što li, Unu skriva?
Ni l' to našiu jauk turobni?
Tko li moleć smert naziva?
Il' slobodni, il' su robni?

„Rat je, bratjo, rat junaci,
Pušku hvataj, sablju paši,
Sedlaj konjće, hajd pešjaci,
Slava budi, gđi su naši!“

Buči bura, magla projde, —
Puca zora, tmina bēži, —
Tuga mine, radost dojde, —
Zdravo slobost, — dušman leži!

Veseli se, tužna mati,
Padoše ti verli sini,
Ko junaci, ko Horvati,
Ljaše kervcu domovini!

Teci, Sava hitra, teci
Nit' ti Dunaj silu gubi,
Kud li šumiš, světu reci:
Da svog' doma Horvat ljubi,

Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrastje bura vije,
Dok mu mertve grob sakrije,
Dok mu živo serdec bije!

MI.....ć.

Antun Mihanović, Horvatska domovina

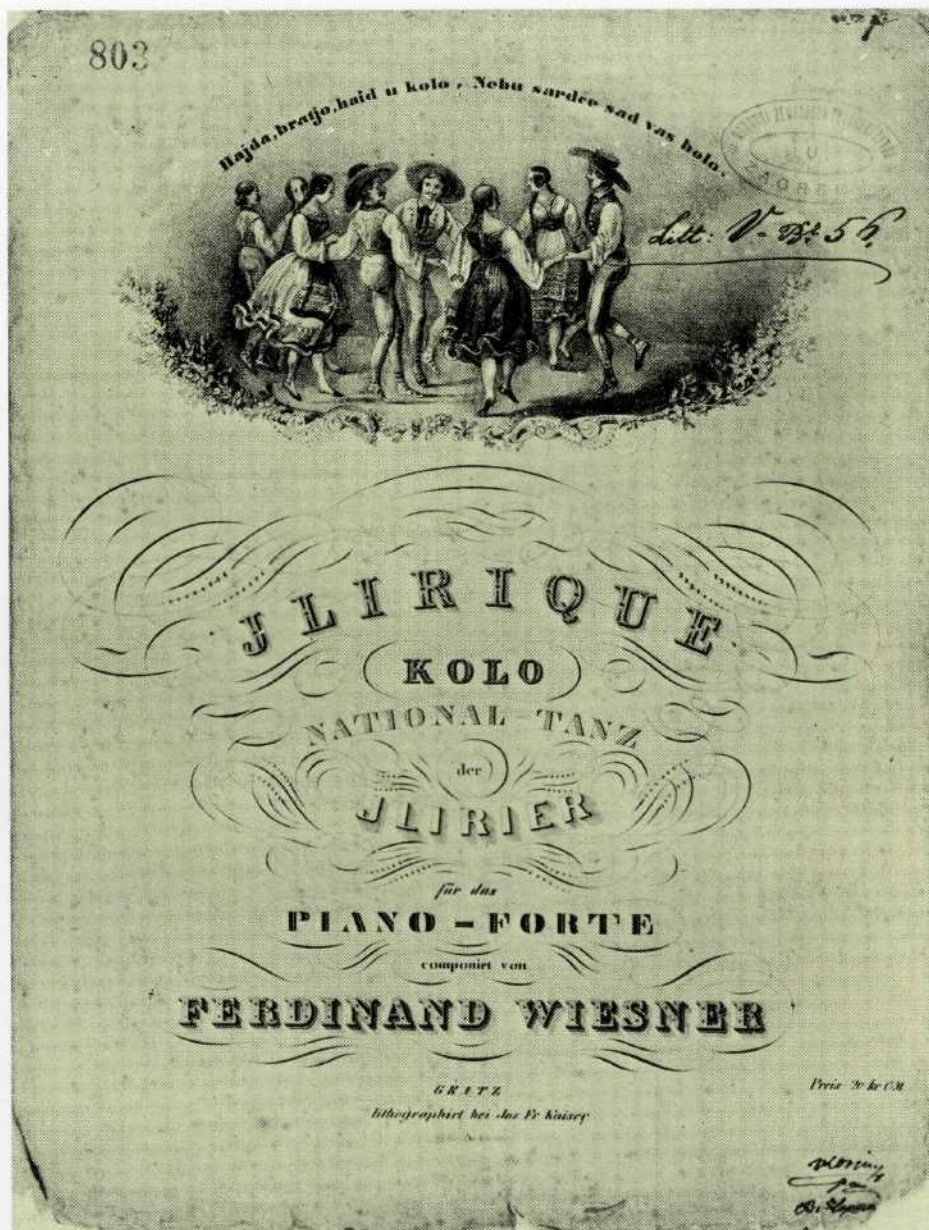
ta, pjevajući rodoljubive pjesme (**budnice** i **davorije**). Mladi pjesnici – jer svi su ilirci u doba najjačeg bujanja ilirskog pokreta bili mladići oko 25 godina – počeli su pjevati i ljubavne pjesme, proširujući i inače tematiku književnosti, pišući pripovijetke,

drame, putopise, kritike. Književnost je tako postala konstitutivni element politike, odnosno političkog života u Hrvatskoj. Tokom zrelih godina pokreta, tj. nakon 1842. kad počinje izlaziti **Kolo**, izašla su djela koja su odmah prepoznata kao

vrhunska literarna, tj. umjetnička ostvarenja (Vraz, Demeter, Preradović, Mažuranić).

Izdavačka, štamparska i knjižarska djelatnost na početku 19. stoljeća bila je vrlo skromna u Hrvatskoj: tiskaju se pretežno

803

Note za
Ilirsko
kolo

knjige na njemačkom i talijanskom jeziku, a vrlo malo na hrvatskom jeziku. Ilirski pokret dao je poticaj i štamparstvu, te su tokom tridesetih i četrdesetih godina 19. st. postavljeni temelji modernoj štamparskoj industriji i organiziranom izdavaštvu.

Josip Bratulić

ILIRSKI POKRET I KAZALIŠTE

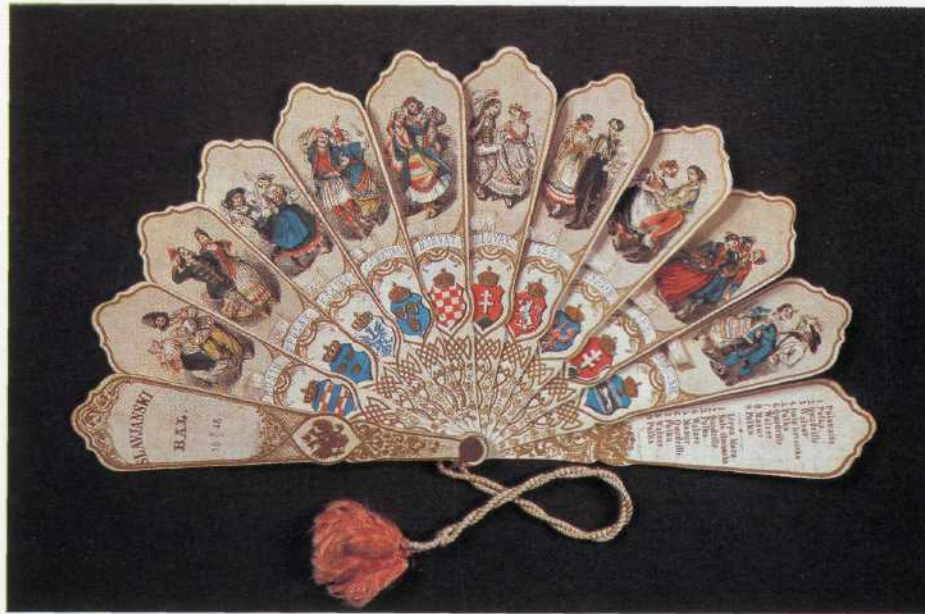
Autor promatra konstituiranje kazališta u okviru Ilirskoga pokreta kao sastavni dio nacionalno-političkoga programa. Kazalište se četrdesetih godina 19. stoljeća nije još moglo pretvoriti u čvrstu instituciju, ali je prvi puta u povijesti hrvatske kulture djelovalo kao organizacijski i umjetnički

ki jasno strukturirani dio opće kulturne politike. Ilirski pokret pridonio je i profesionalizaciji hrvatskoga glumišta, jer je izvedba Kukuljevićeve drame **Juran i Sofija ili Turci kod Siska** 10. lipnja 1840. u Zagrebu i prvi profesionalni nastup jedne južnoslavenske kazališne družine. Bili su to novosadski glumci koji su na poziv Ilirske čitaonice temeljem potpisanoga ugovora stigli u Zagreb. Patriotski zanos nije mogao održati profesionalno kazalište za duže vrijeme, pa se usprkos nastojanjima za institucionalizacijom, teatar nije održao. Glumci su početkom 1842. otišli u Beograd, a zagrebačka pozornica ostala je i nadalje prepuštena njemačkim družinama. Upornošću Dimitrija Demetra na njoj nastupaju povremeno domaći amateri, a i prva hrvatska opera – **Ljubav i zloba** Va-

troslava Lisinskoga izvedena je 1846. zalaganjem pjevača-amatera. Važnu ulogu u konstituiranju nacionalnoga kazališta imala je i novija štokavska dramska književnost, rođena također u okrilju preporodnoga pokreta. Uz Kukuljevićeve drame u njoj se osobno ističe **Teuta** Dimitrija Demetra, obrazac povijesne tragedije koja će obilježiti čitavo stoljeće nekim značajkama svoga žanra. Komedija se javlja tek 1846, kada nestaju politički zanosi, pa Nemčić **Kvasom bez kruha** slika zakulisne političke igre prigodom lokalnih izbora. Ukupno uzevši, kazalište je u okviru Ilirskoga pokreta steklo sve pretpostavke nacionalne institucije, do koje se je razine uzdiglo odlukom Hrvatskoga sabora 1861.

Nikola Batušić

Plesni
red za
Slavlanski
bal 1848.

Streljački cilj iz
Zagrebačke streljane

GLAZBA U VRIJEME HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

Glazbena kultura u Hrvatskoj u vrijeme nacionalnog preporoda (1835–1850) logičan je nastavak razvoja koji je započeo u drugoj polovici 18. stoljeća. Mlada imućna građanska klasa nakon napoleonskih ratova istupa kao pokretač i nosilac novih kulturnih djelatnosti preuzimajući pri tome oblike zabave prisutne u aristokratskim krugovima. Početkom stoljeća u građanskim kućama redovito glazbovanje postaje praksa, a u to vrijeme počinju djelovati i orkestralna tijela sastavljena od amatera. Godine 1827. osnovano je u Zagrebu **Društvo prijatelja glazbe** (Musikverein), a sljedećih se godina takva društva organiziraju i u drugim gradovima (Varaždin 1827, Osijek 1830, Petrinja 1841, Senj 1842). Ona su nosioci redovite koncertne djelatnosti. Uz to u njihovom okviru djeluju i glazbene škole koje u prvom redu formiraju orkestralne glazbenike.

Godine 1787. u Zagrebu je osnovano stalno kazalište u kojem predstave igraju strane družine na njemačkom i talijanskom jeziku. Hrvatski se jezik na pozornici prvi put javlja u ožujku 1833. kada je grofica Sidonija Erdödy-Rubido javno otpjevala budnicu **Još Hrvatska ni propala**. Nakon toga domaći se jezik sve češće čuje, a 28. ožujka 1846. praznična je i prva hrvatska nacionalna opera **Ljubav i zloba** Vatroslava Lisinskog.

Osim kazališta i **Društva prijatelja glazbe** u Zagrebu su djelovala još dva pjevačka društva u čijem su sastavu bili i mali instrumentalni sastavi: **Narodno ilirsko skladnoglasja društvo** (osnovano 1839. u sjemeništu) i **Prvo ilirsko glazbeno društvo** (osnovano 1840. u Kraljevskoj akademiji). Oba su ova društva redovito priredivala koncerte i izvodila uz ostalo skladbe domaćih autora.

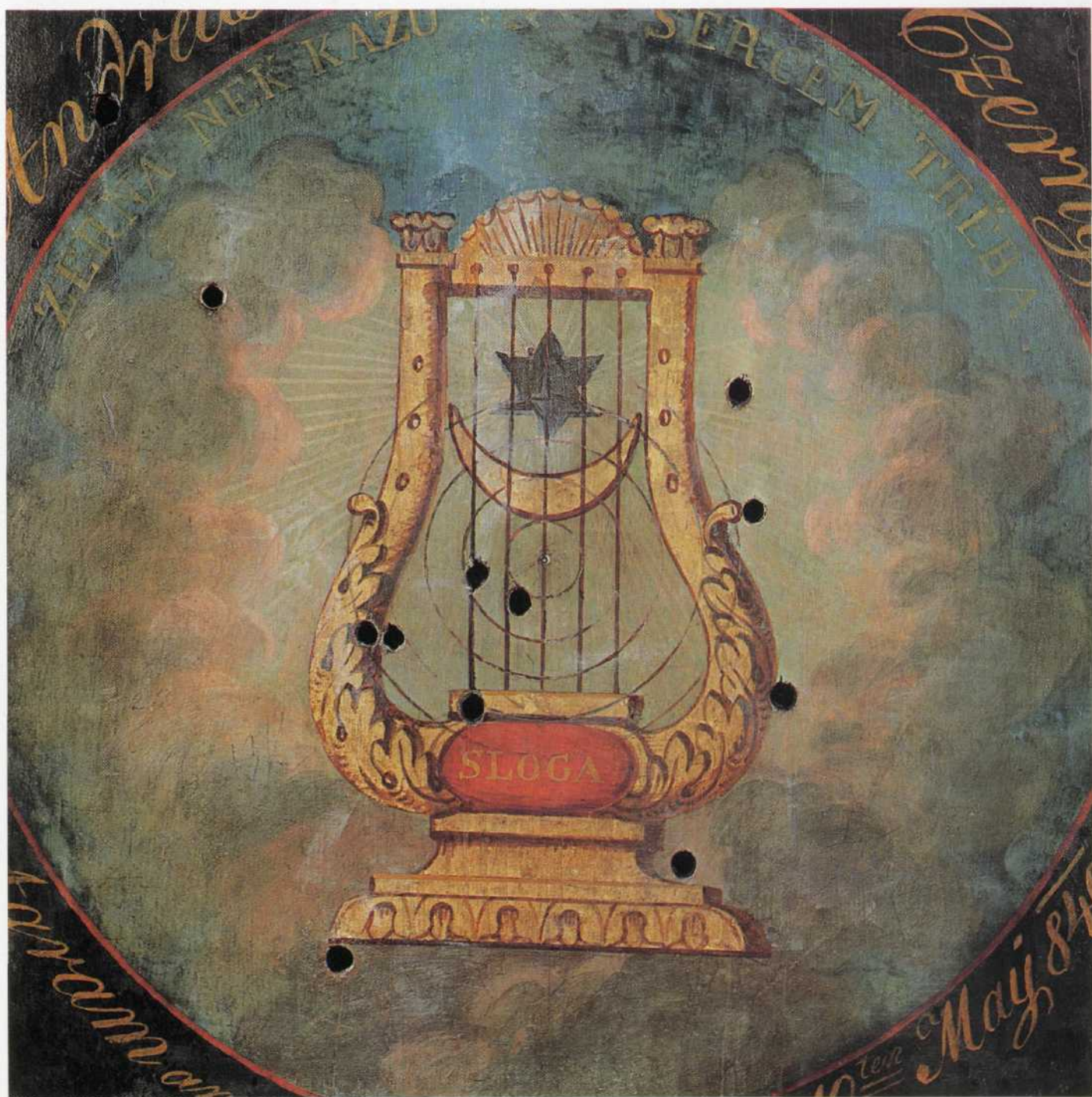
Skladatelji preporodnog razdoblja u prvom redu žele utemeljiti nacionalni glazbeni izraz kroz skladbe koje izrastaju iz narodne glazbe. Takvo je rezoniranje proizašlo iz teze o potrebi pune političke i kulturne afirmacije hrvatskog naroda. Ideja u praksi nije bila uvijek uspješno primijenjena zbog nedovoljnog poznavanja folklora i školovanja izvjesnog broja glazbenika, te jakih tuđih utjecaja. Skladatelji preporodnog razdoblja privlače sve one forme koje su prisutne i u drugim evropskim sredinama i tretiraju ih na jednaki način kao i njihovi suvremenici koji stvaraju na razini početnog stadija razvoja nacionalno glazbenog pravca.

Posebno treba istaći formu budnica koje su svojim preglednim oblikom, jasnim izrazom, jednostavnom fakturom i poletnom melodijom te vrlo bodrim iako ne uvijek vrijednim tekstom bile pogodne kao sredstvo za širenje narodne ideje.

Najtalentiraniji domaći glazbenik prve polovice 19. stoljeća bio je Vatroslav Lisinski (1819–1854), utemeljitelj (moderne) hrvatske opere, (**Ljubav i zloba**, 1846, **Porin** 1854), solo-pjesme, zborne i orkestralne glazbe. Od ostalih spomenimo Ferdu Livadića (1798–1878), autora uspješnih solo-pjesama, i glasovirskih minijatura, Franju Pokornog (1825–1859), skladatelja scenske glazbe za kazališne komade, Josipa Juratovića (1795–1879) i Fortunata Pintarića (1798–1867), skladatelje crkvene glazbe, Ivana Padovca (1800–1873) koji je djelima za gitaru stekao međunarodni uspjeh, Josipa Runjanina (1821–1878), autora budnica, među kojima i **Lijepe naše domovine** (od 1891. hrvatske nacionalne himne). Dobro školovan skladatelj bio je i Juraj Karlo Wisner Morgenstern (1783–1855) koji je, došavši oko 1818. u Zagreb, razvio bogatu djelatnost kao pedagog, koralist zagrebačke katedrale i kompozitor.

Ostali gradovi u sjevernoj Hrvatskoj po intenzitetu glazbenog života zaostajai su za Zagrebom.

Zdravko Blažeković

DRUŠTVENI ŽIVOT U SJEVERNOJ HRVATSKOJ KAO DIO PREPORODNOG NACIONALNOG PROGRAMA

U preporodom razdoblju ples je bio izuzetan društveni događaj, a tek potom zabava. Bio je mjesto okupljanja ljudi u želji za druženjem, što su rodoljubi iskoristili za širenje svoje političke ideje o narodnom jeziku i jedinstvu svih južnih Slavena. Zagreb koji tada broji tek šesnaestak tisuća stanovnika organizira plesove u desetak dvorana. Plesovi se objavljuju u dnevnom tisku, a organiziraju se uglavnom u vrijeme poklada. Epoha »sjajnih plesova« započi-

nje u novom kazalištu na Markovu trgu (1835) s velikom redutom (plesnom) dvoranom. Dvije godine kasnije izgrađena je i zgrada Streljane u Tuškancu, koja ubrzo postaje jedno od središta društvenog života. Kao i u Beču pleše se valcer, polka, galop i mazurka, no ubrzo se je zaplesalo i »Horvatsko kolo«. O zavidnoj razini ovih svečanosti govore i plesni redovi koji se dijele na ulazu u dvoranu. To su karte ukrašene perforiranim ili čipkastim rubom, lepeze ili knjižice u koje se bilježi ime plesača ili plesačice. Brojne plesove o pokladama redovito u Danici Ilirskoj komentira Ljudevit Vukotinović koji žarom pravog ilirca opisuje svečanosti i upozora-

va na važne momente u nacionalnom programu preporoditelja. Kao primjer navodim ples koji su organizirali »Rodoljubni mladići« u Streljani na kojem su uz plesni red dijelili rodoljubnu pjesmu Stanka Vraza, a čitavu zgradu Streljane ukasili su blještavim ilirskim simbolima i transparentima s rodoljubnim stihovima. Djevojke su bile odjevene u narodne boje, a govorilo se samo ilirskim jezikom.

Politička situacija koja je uslijedila nakon zabrane ilirskog imena (1843) utjecala je na zanos rodoljuba. Oni su se povukli u privatne kuće, na »sediljke« ili »besede«. Godine 1844. organiziraju se u Streljani »besede« na kojima se uz razgovor, pjeva-

nje, šah i glazbu govore stihovi »domoljubnih« pjesnika, pa je tako ipak uvijek prisutna težnja i ljubav prema narodnom jeziku.

Omiljena društvena igra je i kartanje, pa su u vrijeme narodnog propoda u Zagrebu postojale čak tri manufakture karata. Tvorničar karata Josip Bäck izdao je karte s likovima iz opere »Ljubav i zloba«, te vedutama naših gradova.

Novi poticaj razvoju društvenosti dali su preporoditelji osnivanjem društva »Dvorana« i otvorenjem Narodnog doma s dvoranom za ples početkom godine 1847. Prema vijestima iz tiska osvježeni duh rodoljublja i borba za narodnost ponovo su ispunili plesne dvorane. Mnogo se piše o Slavenkom balu održanom u Beču i Parizu godine 1848. na kojemu je sudjelovalo i mnogo naših sugrađana.

U manjim gradovima sjeverne Hrvatske koristi se svakom prilikom za zabavu: najčešće su to gostovanja kazališnih grupa, glazbene svečanosti ili diletantske predstave koje obično završavaju plesom. Najživlji društveni život provodi se u Karlovcu, jakom vojnom i trgovačkom središtu. U Varaždinu se bogatiji građani i plemići okupljaju u Streljani, a građanske zabave se priređuju u redutoj dvorani. Društveni život Krapine zbiva se u hali tvornice kamenine i u gostionici »K Ilirskoj Danici«. Društvo »štionice krapinske« organiziralo je godine 1846. kazališnu predstavu na našem jeziku i nakon toga »sjajnu bezplatnu večernju zabavu« u dvorani »domorodca« vlastelina Nestora Kiepacha. I u ostalim gradovima sjeverne Hrvatske plesom i zabavom potiče se narodna svijest i želja za materinim jezikom po uzoru na Zagreb kao središte ilirske misli.

Bogati društveni život Zagreba i nekih drugih gradova Banske Hrvatske u prvoj polovici XIX. stoljeća neizostavan je dio ilirskog nacionalnog programa.

Nada Premrl

ŠKOLSTVO U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

U kratkom prikazu školstva u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća iznijete su samo činjenice relevantne za moguće ili stvarne promjene nastale u tom razdoblju. Današnje područje SR Hrvatske bilo je od IX. do početka XX. stoljeća politički podijeljeno što je u školstvu imalo znatnog odraza zbog čega se razlikovao i njegov razvoj. Tijekom cijelog razdoblja organiziranog školstva u hrvatskim pokrajinama prijeto germanizacija, talijanizacija, te mađarizacija naročito potkraj 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća.

Gotovo na svim državnim saborima održanim od 1805. do 1845. Mađari uporno nastoje uvesti mađarski kao službeni jezik u Hrvatsku, što znači i u škole kao obavezan nastavni predmet, a kasnije i nastavni jezik.

Mađarska nastojanja nisu ostvarena zbog otpora dijela saborskih zastupnika iz Hrvatske kao i protivljenja vladara koji nije te odluke sankcionirao, jer se branio austrijske interese.

Školstvo je bilo organizirano na temelju »Državnog školskog ustava« iz 1805. g. koji se primjenjivao u Austriji i Vojnoj krajini, odnosno clenementa »Ratio educationis . . .« iz 1806. g. što se primjenjivao u Ugarskoj i građanskoj Hrvatskoj sve do 1845. g. Od 1815. kada su Dalmacija i Istra pripojene Austriji osnovno školstvo na tom području sve do pred kraj 19. stoljeća djeluje na osnovi »Školskog ustava« iz 1805. g., a gimnazije na osnovi »Gymnysial Codexa« iz 1808. g.

Tridesetih godina 19. stoljeća započinje u Hrvatskoj preporodno razdoblje u kojem se javlja mlada, napredna hrvatska inteligencija – ilirski preporoditelji koji preuzimaju prosvjetiteljsku ulogu i teže novom društvenom poretku pri čemu nacionalnu ideju stavljaju u južnoslavenski i sveslavenski okvir, a borba za narodni jezik postaje središnji preporodni cilj. Prosvjetiteljski program ilirskog pokreta bogat je i daje temelj za osuvremenjivanje nacionalne kulture. Međutim, u tom programu školstvo zauzima gotovo beznačajno mjesto. Problem osuvremenjivanja školskog sistema javlja se tek sporadično.

Godine 1832. A. Smodek počinje na zagrebačkoj Akademiji održavati predavanja o hrvatskom jeziku i književnosti, ali na latinskom, a od 1835. g. A. Mažuranić predaje hrvatski jezik i književnost u višim razredima gimnazije. Niti nova naredba izdana 1845. g. »Systema scholarum elementarium«, koja je u građanskoj Hrvatskoj bila na snazi sve do 1874. g., nije znatnije pridonijela širenju prosvjete u Hrvatskoj.

Tijekom ovog razdoblja valja spomenuti

nekoliko najznačajnijih događaja vezanih uz školstvo: osnivanje katedre za ilirski jezik na zagrebačkoj Akademiji 1845. na kojoj je predavao prvi filolog ilirskog doba Vjekoslav Babukić zaključak Hrvatskog sabora 1847. g. da se narodni jezik uvodi u sve urede i škole osnivanje »Učiteljne učione zagrebačke« 1849. g., te izdavanje triju prvih pedagoških udžbenika na hrvatskom jeziku iste godine.

Jedan je od najradikalnijih i najzamašnijih pothvata iliraca u nastojanju da reorganiziraju školski sistem »Osnova temeljnih pravila javnog obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju«, što je zapravo bio prijedlog zakona za organizaciju škola izrađen 1847. g. a podastrijet vlasti zbog revolucionarnih zbivanja tek 1849. g. Oktroirani ustav onemogućio je prihvaćanje ove »Osnove« u kojoj je bio vrlo dobro i stručno razrađen sistem školstva i koja je, za ono vrijeme, bila liberalna i demokratska.

Raspuštanjem Hrvatskog sabora svi su njegovi zaključci iz 1848. g. prilagođeni ustavu. Jedino je ostao nepromijenjen zaključak da je u Hrvatskoj i Slavoniji službeni jezik hrvatski.

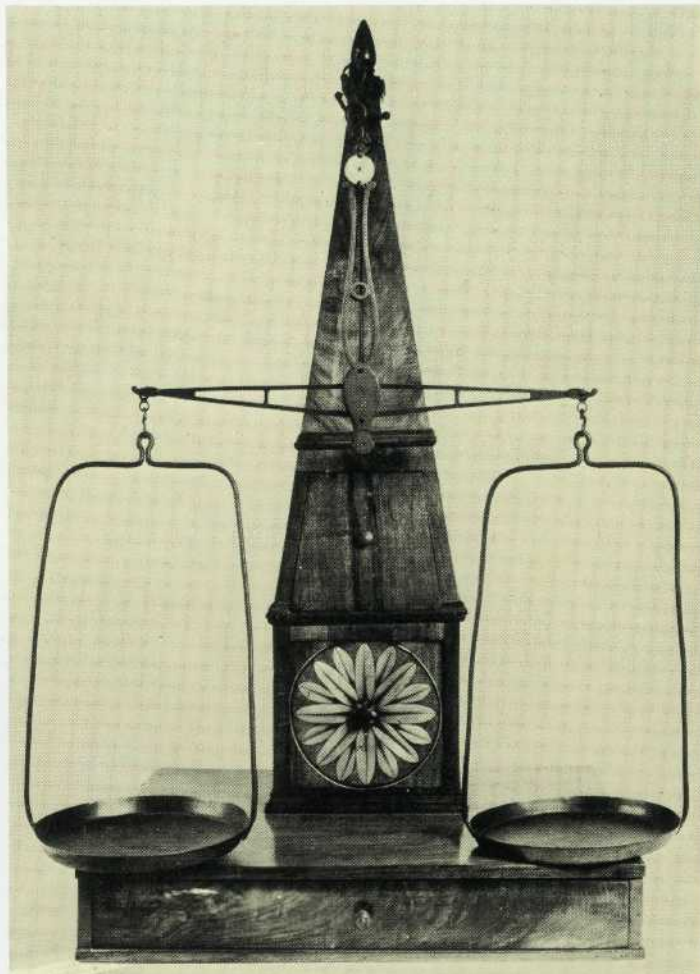
Godine 1850. provedena je u Hrvatskoj »Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realki« čime srednje škole dobijaju svjetovni karakter, a nastava se umjesto na latinskom obavlja na narodnom jeziku. Zagrebačka Akademija pretvorena je u Pravoslavnu akademiju.

Škole u Dalmaciji i Istri bile su pod direktnom upravom Beča, i tek nakon 1848. g. dopušteno je da u osnovnim školama nastavni jezik bude hrvatski. U srednjim školama odobreno je da se drugi zemaljski jezik uči kao obavezan predmet nakon donošenja »Privremene naučne osnove« 1849. g.

Ukidanjem oktroiranog ustava i uvodenjem apsolutizma službeni jezik u Hrvatskoj postaje njemački i nastupa razdoblje germanizacije.

Mr Ria Durbešić

Vaga iz
ljekarne
Ivana Gaja
u Krapini

MEDICINA I ZDRAVSTVO U HRVATSKIM ZEMLJAMA U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Zdravstvene prilike, javnozdravstvena nastojanja i veći dio znanstvene i stručne medicinske publicistike toga doba karakteriziraju bolesti kao što su kuga, boginje, kolera, influenza, bjesnoća, malarija, škrljet, sifilis, škrljevo i stočne zaraze.

Zdravstvena djelatnost bila je organizirana kao civilni, vojni i pomorski sanitet, s koncentracijom zdravstvenih ustanova i zdravstvenog osoblja u gradskim sredinama.

Dok je na području Vojne krajine koja je funkcionirala i kao sanitarni kordon posvećena veća pažnja stručnoj spremi i osposobljenosti zdravstvenog osoblja a manje izgradnji i osnivanju novih zdravstvenih i socijalnih ustanova, u sklopu pomorskog saniteta proširuje se mreža lazareta – karantena. Na razini civilnog zdravstva dolazi do izražaja naglašena potreba za osnivanjem novih i moderniziranjem postojećih zdravstvenih ustanova. Hospitale-ubožnice i samostanske ljekarne postepeno zamjenjuju suvremenije bolnice i ljekarne. Sredstva za izgradnju, uređenje i

održavanje bolnice gotovo u pravilu dolaze od filantropa, pa većina bolnica ima status privatnih zaklada.

Fizikalno-kemijske analize ljekovitih izvora daju poticaj većem korištenju i izgradnji kupališta i toplica.

Strukturu zdravstvenog osoblja čine školovani liječnici-fiziци, doktori medicine, rarnarnici-patroni i magistri kirurgije i porodništva, primalje i ljekarnici. Samoliječenje i nadržiliječenje široko su rasprostranjeni, dijelom kao odraz niske razine zdravstvene kulture a dijelom kao posljedica nedovoljnog broja školovanog zdravstvenog osoblja.

Zahtjevi za osnivanje i otvorenje medicinskih škola i fakulteta započeti u 18. stoljeću, nastavljeni su i tijekom prve polovine 19. stoljeća. Osim kratkotrajnih uspjeha u Trogiru i Splitu (1806) i Zagrebu (1812) gdje je postignuto otvorenje javnih i privatnih medicinskih škola, te medicinske škole-fakulteta u Zadru od 1806. do 1811. godine i otvorenja prve primaljske škole u

Zadru 1821. sva ostala nastojanja bila su bezuspješna. Centri medicinske edukacije za studente iz naših krajeva ostali su Beč, Pešta i Padova. Uvidajući da su glavni razlozi slabog zdravlja, visoke stope pobola i pomora odraz i posljedica siromaštva i neprosvijedenosti žitelja liječnici toga doba aktivno sudjeluju, a često i prednjače i potiču kulturne, gospodarske i političke akcije i djelatnosti u sklopu ilirskog pokreta i narodnog preporoda. Premda u rutinskom medicinskom radu nastoje doseći i zadržati evropsku i svjetsku razinu, što se očitovalo u relativno brzom prijenosu novih metoda i postupka u našu sredinu, oni su u društvenom i spisateljskom radu dali prednost borbi za nacionalni integritet i prosperitet.

Od 1845. godine kada je osnovano udruženje liječnika u Zagrebu počinju i njihova organizirana nastojanja za otvorenje medicinskog fakulteta u Zagrebu i reorganizaciju zdravstva u Hrvatskoj.

Biserka Belicza

Mihael Stroj: Portret Josipe Vancas

Veduta Zagreba s likovima iliraca

ARHITEKTURA I URBANIZAM U HRVATSKOJ U VRIJEME ILIRSKOG POKRETA

Kao i drugdje u srednjoevropskim zemljama, u Hrvatskoj se u prvoj polovici 19. st., iako s očitim retardacijama, osjeća prestanak i nestanak baroka, afirmacija klasicizma i stvaranje podloge za razvitak historizma u drugoj polovici stoljeća. Stoljeće započinje s oznakama ranog ili kasnobaroknog klasicizma, da bi se do polovice stoljeća izmijenili i ponegdje usporedno tekli zreli klasicizam, bidermajer ili kasni romantični klasicizam i oblik jednostavne arhitekture bez izrazitih klasicističkih oznaka koji je u nas nazvan tradicionalni funkcionalizam prve polovice 19. st.

Zbog slabljenja turske opasnosti gradovi se postupno oslobađaju stega obrambenih sustava, bedema i utvrda i vrlo se brzo provodi integracija novonastalih vanjskih dijelova s unutrašnjim jezgama. Razvikom žitne trgovine neki se gradovi brže razvijaju (Sisak, Karlovac, Rijeka). To je vrijeme kad se javljaju parkovi u gradovima. Niču drvoredi, na trgovima krajiških gradova sadi se drveće. U Zagrebu nastaje veliki prigradski park Maksimir. I dalje se mijenja struktura gradova. Okrupnjavaju parcele i gradi se reprezentativnija arhitektura.

Gradeći raznolike sadržaje, od stambenih zgrada, svratišta i kulturnih objekata do ljetnikovaca, vila i objekata parkovne arhitekture, od crkava do upravnih zgrada, škola i bolnica, graditelji se toga vremena služe uglavnom klasicističkim oblikovnim sredstvima. Koristeći skladne i uravnotežene volumene visokih krovovišta i pretežno jednostavnih pročelja, postižu arhitekturu koja čvršće definira gradske prostore, a ujedno se primjerno povezuje s krajolikom kad nastaje izvan gradova. U unutrašnjosti naglasak stavljaju na ulazne prostore, reprezentativna stubišta i dvorane koje su obično na katovima. Najkvalitetniji su primjerci dvorac Januševac, te palače Drašković i Domitrović u Zagrebu.

Graditelji su pretežno stranci koji dolaze iz Italije, Austrije, Pruske, Češke, Moravske ili Mađarske. Jedini do sada poznati domaći graditelji su Vicko Andrić, Josip Horvat i Aleksandar Brdarić. Reputaciju najznačajnijeg graditelja toga vremena još uvijek nosi Bartolomej Felbinger koji je djelovao u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj. Arhitektura koju su gradili ovi, uglavnom do dolska u Hrvatsku neafirmirani graditelji pokazuje sve značajke srednjoevropskog kulturnog kruga, a svojim je dometima pridonijela afirmaciji njegovih rubnih područja.

Ivo Maroević

LIKOVNA UMJETNOST U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Slikarstvo u Hrvatskoj u ovom razdoblju doživljava preokret u tematskom i stilskom pogledu. Gotovo do kraja 18. stoljeća dominirale su religiozne teme, a portrete su naručivali plemići. Od početka 19. stoljeća javlja se novi krug naručilaca, građani, koji naručuju portrete u različitim tehnikama. Napuštajući barok, likovna umjetnost preko klasicizma prelazi u bidermajer. Od grafičkih tehnika kupuju se gotovi, uvezani listovi, jednako portreti kao i vedute, dok se sitni grafički proizvodi dijelom izrađuju i u zemlji.

Budući da je domaća slikarska proizvodnja skromna, ne može zadovoljiti većim prohtjevima, pa se bogatije narudžbe ostvaruju izvan Hrvatske, naročito u Beču prvih desetljeća 19. stoljeća. Majstori su: A. G. Rähmel, J. A. Zitterer, F. J. G. Lieder, J. B. Lampi st., W. A. Rieder, P. J. Krafft, J. Ziegler, F. Schrotzberg i drugi.

Negdje od oko 1830. godine počinju u Hrvatsku češće dolaziti putujući slikari iz Austrije, Češke, Bavarske, Italije i susjedne Slovenije. Oni svojim kistom bilježe izgled voda i sudionika Ilirskog pokreta i njihovih suvremenika. Značajna su imena: C. v. Mayr, M. Stroy, J. Malignani, M. Brodnik, F. Wiehl, J. Stroberger i T. Heinrich.

Od skromnih domaćih ili stalno naseljenih majstora, kojiput bez veće slikarske naobrazbe, treba spomenuti imena: A. Keller, M. i V. Volanek, M. Schlechta, F. Schubert, te osobito J. Stager. Četrdesetih godina djeluje već i nekoliko slikara domaćeg porijekla, školovanih u inozemstvu: V. Karas, I. Simonetti, F. Salghetti-Drioli, I. Skvarčina, te drugi u Primorju i Slavoniji. Zanimljiva je i djelatnost niza slikara-amatera.

Uvoz grafičkih listova obuhvaća najviše portrete rađene u Beču, ta vedute iz različitih radionica; potkraj razdoblja već izvedene prema crtežima domaćih majstora, često učitelja risanja.

Marijana Schneider

KIPARSTVO U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Unutar umjetničkih pravaca koji definiraju prvu polovicu devetnaestog stoljeća kiparska djelatnost u Hrvatskoj nastavlja se na još uvijek jakoj baroknoj tradiciji koja je prisutna sve do 1830. Novi elementi klasicizma tek postupno prodiru što se ponajprije manifestira u ornamentici i konstruktivnom principu. S obzirom na raznolikost kiparskih tvorbi moguće je cjelokupnu produkciju tog doba grupirati u pojedine cjeline.

U profanom kiparstvu istaknuto mjesto zauzima uglavnom importirana portretna skulptura rađena u antičkom stilu. Obično su to bila poprsja znamenitih ljudi, primjerice bista Josipa Vrkaljana, rad slavnog talijanskog kipara Canove.

Uređivanje parkova u engleskom stilu uvjetovalo je potrebu za postavljanjem vrtnih kamenih skulptura. Bečki kipar Käszmann izradio ih je nekoliko za maksimirski park. Do danas je sačuvan jedino kip »Vrtlarice-Žetelice«.

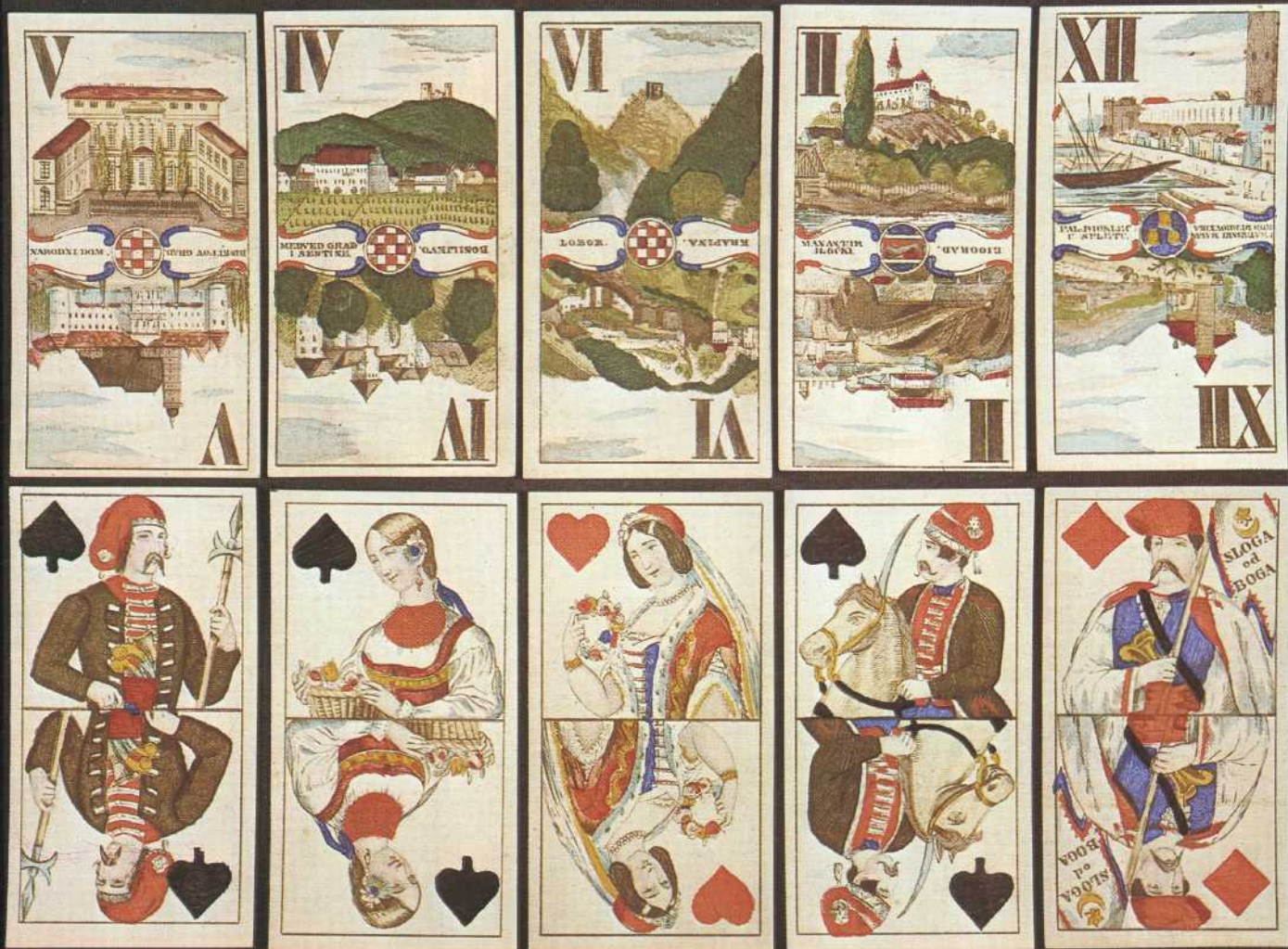
Grobna plastika tog doba imala je priličan značaj. Ilirsko groblje sv. Jurja u Zagrebu obilovalo je klasicističkim spomenicima poput onog majci Ljudevita Gaja u obliku urne postavljene na visokom postamentu. Jedan od čestih motiva grobne plastike bili su spomenici u obliku sarkofaga, a u raskošnijoj varijanti s prikazom pokojnika obično okruženog alegorijskim figurama.

U produkciji sakralnog kiparstva u odnosu na barokno razdoblje osjeća se stagnacija. Promjenom stila prestaju narudžbe za višekratne oltare s mnoštvom kipova, a barokna bujnost zamijenjena je blijedom bezizražajnošću. Kiparska djelatnost tog vremena svodi se uglavnom na intervencije u već postojećim sakralnim objektima koje se očituju u izradi novih propovijedaonica ili krstionica u klasicističkom stilu i postavljanju skromnijih oltara s malim brojem kipova. Svakako treba upozoriti na vrlo ranu pojavu historicizma koji stapa klasicizam u formi, a romantizam u inspiraciji, vidljivu na kipovima rađenim za zagrebačku katedralu 1847. Kipove je izveo minihenski majstor Sickinger. Ta narudžba učinjena po nalogu biskupa Haulika upućuje na visok nivo i njegovan ukus ondašnje intelektualne sredine koja ni malo nije zastajala za sveukupnim evropskim kulturnim nastojanjima.

Nela Tarbuk

»Gajeva čaša«

PRIMIENJENA UMJETNOST U HRVATSKOJ U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Proizvodnja predmeta svakodnevne upotrebe obavljala se u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća u sklopu cehovskih odnosa i pretežno ručne obrade materijala. Uz obrtničke javljaju se tada i proizvodi domaćih manufakturna (keramika, staklo), a znatna je i prisutnost uvezenih predmeta koji nalaze svoje mjesto u opremi plemićkog stambenog prostora i viših slojeva građanstva. Obrtnički i manufakturni proizvodi tog vremena svojim oblicima pripadaju stilskom izrazu biedermajera, tod posljednjeg izdanka klasicizma.

Namještaj kojim su se tada opremali stambeni prostori u sjevernoj Hrvatskoj ima isti ili sličan razvoj kao i namještaj ostalih zemalja srednjoevropskog kulturnog kruga. Stolarska proizvodnja cijele monarhije u to je vrijeme pod snažnim bečkim utjecajem, pa ti utjecaji imaju odjeka i u našim krajevima. Sačuvani primjerci namještaja pokazuju karakteristični razvojni slijed. U početku su oblici tektonski, strogih zatvorenih obrisa, a kasnije čvrstoća obrisa popu-

šta u korist mekših zavojitih linija. Iz mnoštva anonimnog namještaja tog razdoblja moguće je izdvojiti i rijetka signirana djela domaćih majstora (Ivan Kraft, Antun Goger).

Za razliku od namještaja koji se u to vrijeme izrađuje u sklopu cehovsko-obrtničke proizvodnje, keramički proizvodi izlaze iz domaćih manufakturna kamenine, krapinske i zagrebačke (manufakturna kamenine u Rijeci počela je proizvodnjom još krajem 18. stoljeća). Paralelno s time traje u našim krajevima lončarstvo tradicijskih oblika, a u višim slojevima stanovništva uvoz plemenitijih keramičkih vrsta, prvenstveno porculana i kamenine. U vrijeme Ilirskog preporoda obiljubljene su bile šalice od bečkog porculana ukrašene rodoljubnim natpisima na narodnom jeziku.

Krapinska tvornica kamenine osnovana je oko godine 1800/1802, a u Zagrebu tvornica kamenine počinje radom 1828. godine.

Karte Zagrebačke manufakture Josipa Bäckera

Proizvodi jedne i druge tvornice jednostavni su i funkcionalni, oblikovno i stilski srodni tadašnjim proizvodima evropskih manufakturna kamenine i porculana. Proizvodilo se raznovrsno posude za jelo, za kavu i čaj kao i ostali predmeti svakodnevne upotrebe. Površine predmeta su glatke, neoslikane ili su ukrašene modrim, tzv. bečkim rubom. Kasnije se na krapinskim proizvodima javljaju cvjetni motivi. Za zagrebačku proizvodnju tipični su tanjuri s obodima izvedenim na proboj i poslikanim središnjim medaljonima.

Staklarsku proizvodnju u prvoj polovici 19. stoljeća karakteriziraju novi polet i nova tehnička dostignuća. Na teritoriju Hrvatske i Slavonije, gdje je staklarska proizvodnja već imala tradiciju, otvaraju se nove staklane. U Gorskom kotaru osnovana je 1812. godine staklana u Mrzloj Vodici. U Slavoniji niču staklane u Jankovcu, Mirin-Dolu, Zvečevu i Ivanovom Polju. Značajno mjesto imala je staklana u Osredku kraj Samobora, tzv. Glažuta, koja je osno-

Sat
Ljudevita
Gaja

vana 1839. godine. Oblici staklenih predmeta glatki su i cilindrični, masivnih stijenci i zvonolikih koničnih kupa. U ukrašavanju primjenjuje se staklorez, brušenje, matiranje i graviranje, oslikavanje transparentnim emajlnim bojama, a u manjem broju sačuvani su primjerci slojevitog ili prevučenog, ornamentalno brušenog stakla. Uz predmete za svakodnevnu upotrebu proizvode se i razni ukrasni predmeti od kristalnog stakla kojima se obilježuju značajni događaji i obljetnice. Omiljene su čaše dobrodošlice, tzv. bilikumi. Predmeti posebne namjene nose vrlo često na oplošju zapise, monograme i grbove vlasnika, rodoljubne tekstove i stihove.

Početak 19. stoljeća u oblikovanju predmeta od metala prevladava mirna i stroga klasicistička linija, glatke površine i suzdržana dekoracija. U to su vrijeme Varaždin i Zagreb najznačajniji zlatarski centri kontinentalne Hrvatske. Zahvaljujući žigosanju predmeta od srebra, moguće je ustanoviti visoku razinu umijeća domaćih zlatara.

Krajem 18. stoljeća u Zagrebu djeluju majstori Johann Michael Lanner i Ferdinand Eberhad, a u prvoj četvrti 19. stoljeća Henrik Felger, Antonius Hubinek, Henrik Wohlgemuth i Josip Haasz. Jedno od najvećih imena zagrebačkog zlatarstva tog vremena svakako je majstor Vinko Lehmann, autor relativno brojnih sačuvanih radova visoke umjetničke kvalitete. U Varaždinu djeluje zlatar Juraj Kunić koji se svojim radovima svrstao u najznačajnije zlatarske majstore tog vremena u Hrvatskoj.

Modna strujanja u odijevanju prihvaćaju se u to vrijeme i u našim krajevima u višim slojevima stanovništva. Početkom 19. stoljeća to je jednostavna i lepršava moda empira, lakih i prozračnih tkanina. Oko 1825. dolazi do postupne transformacije koja dovodi do mode naglašenih volumena. Budenjem nacionalne svijesti i prisutnim duhom ilirizma u odijevanje ulaze novi detalji. Bili su to crvenkapa i surka. Javlja se afinitet prema odjeći s nacionalnim obilježjem pa elementi narodne nošnje ulaze i u građansku odjeću. (Sažetak iz tekstova Djurdjice Comisso, Karmen Gagro, Jelene Ivoš i Stanka Staničića.)

Stanko Staničić

Ilirska surka

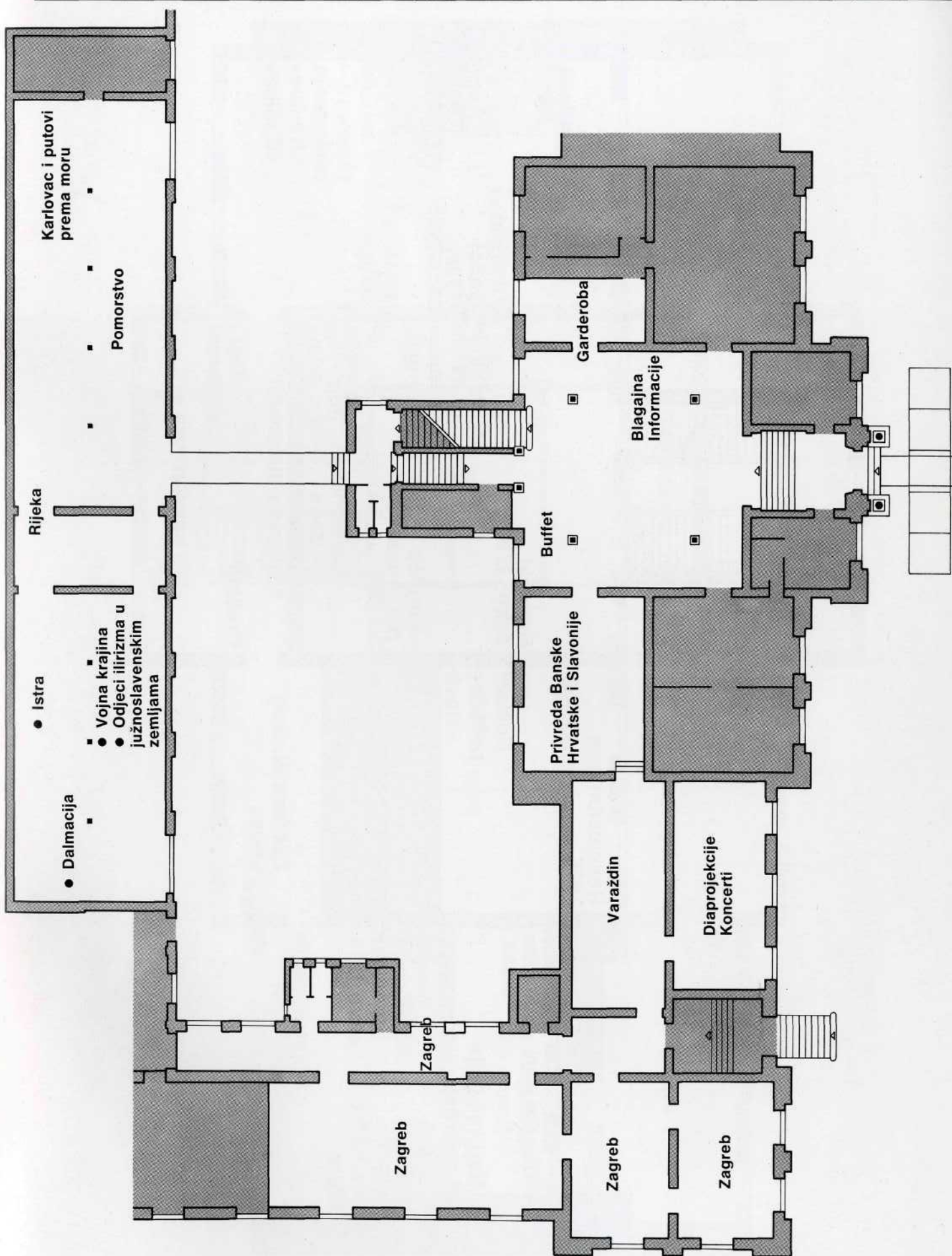
NOŠNJA ILIRACA

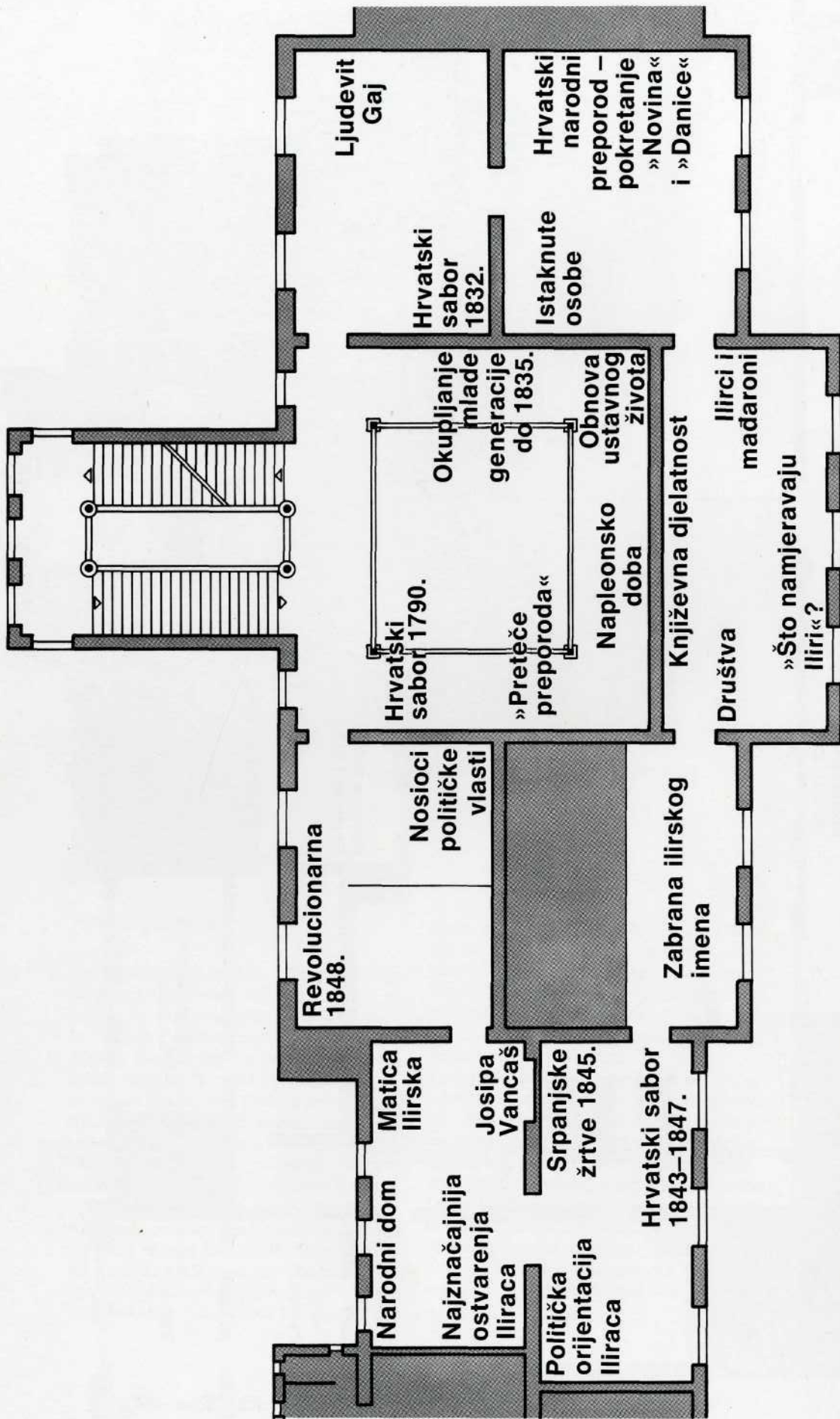
Prema programu koji su izradili vođe ilirskog pokreta, među vanjske znakove po kojima se iskazivala pripadnost pokretu, a to znači i vlastitom narodu, spadala je i nošnja. Ilirci se nastoje odijevati na način blizak narodu, za razliku jednako od opće evropske mode, kao i od nacionalne plemićke odjeće, kasnije zvane »magnatska gala«. Glavni je odjevni predmet surka. Bitno je odvajanje od plemićke nošnje u jednostavnijoj tkaniji, najčešće domaćoj čohi, umjesto baršuna i brokata. Ukrasa ima manje, nema krzna i teških metalnih puceta s dragim kamenjem. Boje su smeđa, crvena, bijela i modra. Ukrasi su aplikacije i gajtani od pozamenterije, a kopče često metalni polumjesec i zvijezda, kao

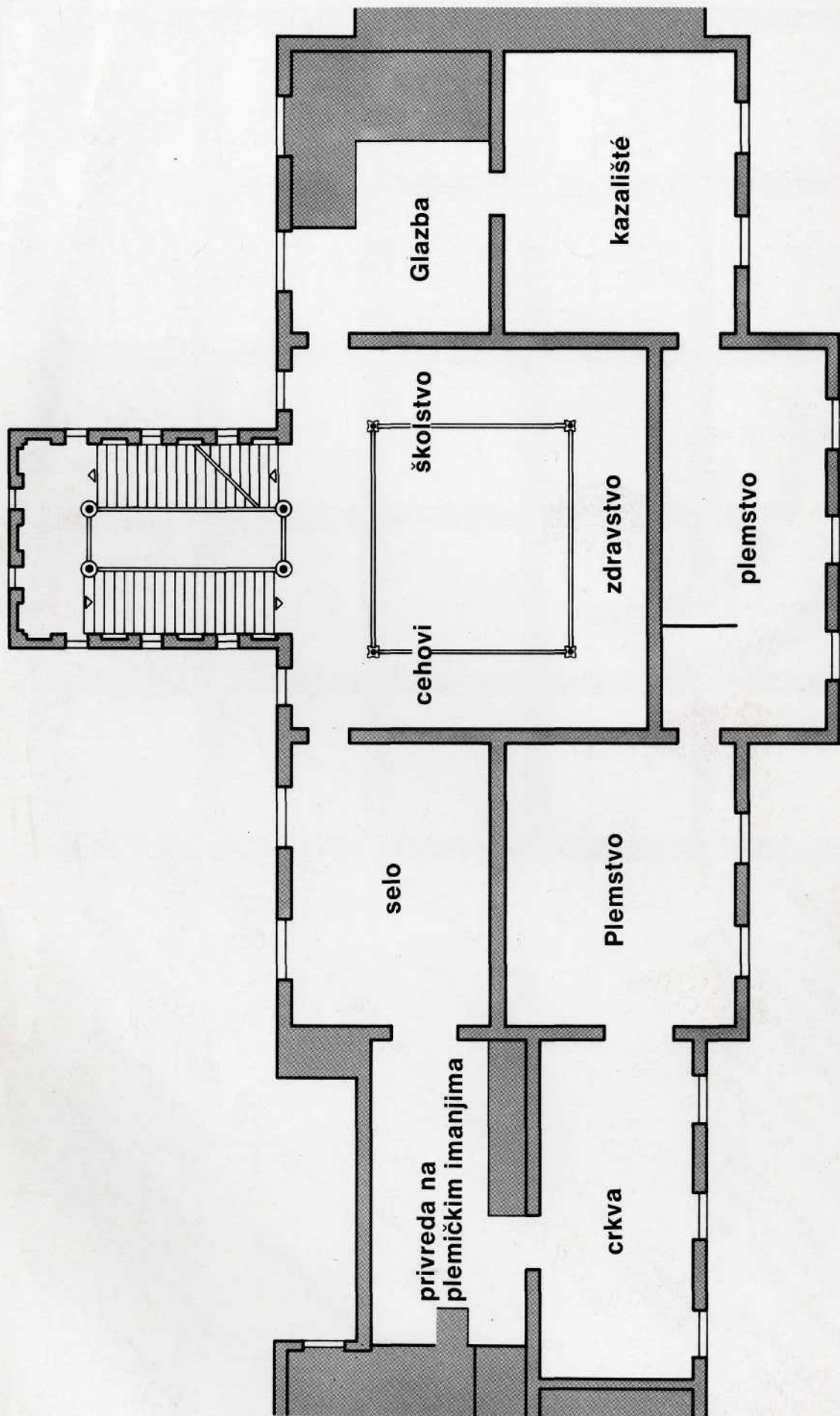
ilirski grb. Prsluk i hlače bojom se uskladjuju sa surkom, tako da su u nekoj od preostale tri boje. Na glavi se nosi crvenkapa s vezenim grbom, na nogama po mogućnosti nazuvci i opanci. Kod žena su glavni odjevni predmeti u narodnom stilu surka i poculica s vezom.

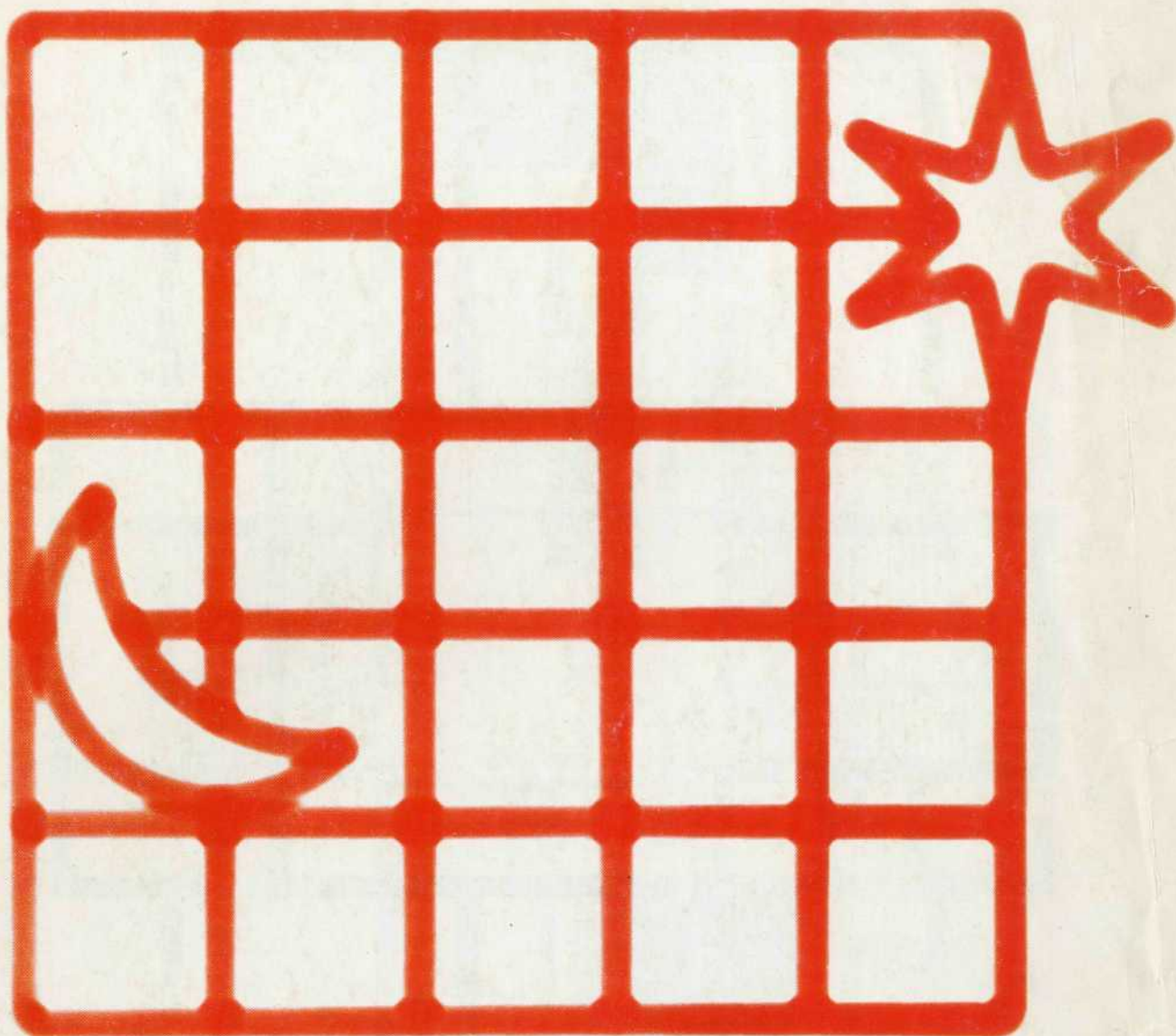
Za proučavanja ilirske nošnje zanimljivi su u prvome redu sačuvani tekstovi programa (D. Rakovac), prikazi i kasnije sjećanja suvremenika. Samih odjevnih predmeta sačuvano je relativno vrlo malo: po nekoliko surki i crvenkapa, manje prsluka, hlača i poculica. Najviše podataka pružaju likovni prikazi nastali u to doba: portreti u ulju, akvarelu, crtežu, minijaturi, grafici i dagerotipiji, kao i nekoliko prizora iz ilirskog vremena, s većim brojem figura u nošnji.

Marijana Schneider

SPONZORI

ASTRA
radna organizacija za
vanjsku trgovinu, Zagreb

GOI graditeljska radna
organizacija, Zagreb

INA NAFTAPLIN
OOOR Radna zajednica
Zajedničke službe, Zagreb

INTERTRADE
poduzeće za međunarodnu trgovinu
OUR zastupstvo IBM
Zagreb

KEMIKALIJA
unutarnja i
vanjska trgovina
Zagreb

KRATEKS krapinska tekstilna
industrija, Krapina

RIZ
radio-industrija Zagreb
RIZ-ETA proizvodnja elektroničkih,
televizijskih i elektroakustičkih uređaja
Zagreb

ZAGREBAČKA BANKA
Zagreb

JADRAN FILM
Zagreb

EXPORTDRVO
Zagreb

ZANAJSKA ZADRUGA
za hidro-termoizolacije i
završne radove u građevinarstvu
Zagreb

PRIVREDNA BANKA
Zagreb